

JUHÁSZ ÁGNES

A fogalomalkotás szükségességéről – egy XXI. századi magánjogász nézőpontjából

On the Need for Conceptualisation - from the Perspective of a 21st Century Private Lawyer

Abstract: Civil law has traditionally been based on basic concepts, whether in general doctrine or in the areas of family law, property law, succession law or contract law. However, some of these concepts, which have been developed over a long period of time and may even be enshrined in law, are often narrowly defined and require a rethinking of the conceptual boundaries, due to technological developments and the emergence and continuing expansion of artificial intelligence. By focusing on the problem of the need for conceptualisation and taking into account different jurisprudential positions, this paper aims to respond to one of the most important issues in contemporary private law: Whether it is necessary to expand the framework of the most basic civil law concepts and whether it is necessary to proceed along the lines of bound concepts as signposts, or whether the creation of concepts and the imposition of definitions on legal phenomena is in itself a constraint that may constitute an obstacle to the further natural development of law, especially in the age of digitalisation.

Keywords: conceptualisation, definition, abstraction, judicial legal development, digitalisation, technological development, thing, digital property

1. Bevezető gondolatok a fogalomalkotás szükségességének kérdéséről

A jog (ideértve a polgári jogot is) egyik alapvető jellemzője a *fogalmakra való építkezés*. A jog tudománya ebből a szempontból tehát nem más, mint jogdogmatikai kategóriák kialakítását végző tevékenység, amelynek eredményei közül utóbb „*azok a fogalmak válnak ténylegesen a (mindenkori) jogdogmatika részévé, amelyeket a jogászok nagy többsége aktuálisan helyesnek és a gyakorlatban felvetődő problémák megoldására alkalmazhatónak tart*”.¹ A tételes jogi normák rendszerezése, a fogalmi pontosítás (átértelmezés), a jogi normák alkalmazási körének egymástól való elhatárolása és osztályozása

1 TÓTH J. Zoltán: *A jog dinamikája = Jogalkotástan. Jogdogmatikai és jogszabályszerkesztési ismeretek*, szerk. TÓTH J. Zoltán, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019, 35–56, 39.

flytán, a jogfejlesztés eredményeként lassan kialakul egy olyan *fogalmi háló*, amely idővel az egész jogászság körében elismertté válik, és ezzel mint a jogászság *kollektív bölcsessége* jelenik meg.² Az említett, a jogászok körében általánosan elfogadott fogalmi bázison belül ugyanakkor jogáganként, jogterületenként lehatárolható egy-egy fogalmi keretrendszer. Ez csak az adott jogág, jogterület szempontjából releváns, csak ahhoz kapcsolódóan jelenít meg egyfajta alapvető „eszköztárat”. A fogalomrendszer effajta – jogterületekhez idomuló – tagolódása azonban adott esetben azzal a nem kívánatos következménnyel is járhat, hogy egyes kifejezések „megtöbbszöröződnek”, minthogy jelentésük a különböző jogterületeken nem feltétlenül lesz teljes mértékben azonos (pl. fogyasztó fogalma).

Herbert Hart szerint a meghatározás elsősorban határvonalak meghúzását jelenti, amikor egyik dolgot megkülönböztetjük a másiktól. Amint írja, „[a]z ilyen választóvonalak megrajzolásának gyakran azok érzik szükségét, akik a kérdéses szót mindennapi értelmében otthonosan használják, de képtelenek megállapítani vagy elmagyarázni azokat a különbségeket, amelyek érzésük szerint a dolgok egyik fajtáját elhatárolják a másiktól”.³ Hart imént idézett kijelentése elsődlegesen nyelvi (nyelvtani) megközelítésben értelmezendő. A fenti megállapítás ugyanakkor más szempontból is helytálló lehet: amikor ugyanis egy adott (jogi) jelenséget kívánunk meghatározni, körülírni, akkor ezzel egyúttal el is határoljuk azt más jelenségektől, amelyektől éppen meg szeretnénk különböztetni. Hart – *Szent Ágoston*nak az idő meghatározásával kapcsolatosan leírt gondolataival⁴ párhuzamot vonva – a képzett jogászok helyzetéről azt írja, hogy ők „[...] bár ismerik a jogot, sok mindent mégsem tudnak megmagyarázni, sőt nem is értenek egyet teljesen azzal, illetve annak más dolgokhoz való viszonyával kapcsolatban”.⁵ Éppen ezért úgy véli, hogy „[a] fogalmi meghatározásra vágyó embernek – miként annak, aki egy ismerős városban el tud jutni az egyik helyről a másikra, de nem képes másoknak elmagyarázni vagy megmutatni az utat – olyan térképre van szüksége, ami világosan megmutatja az általa ismert jog és a többi dolog között homályosan érzett viszonyokat.”⁶ Ebben az értelmezésben tehát a fogalmak egyfajta útjelzőként szolgálnak a jogászok számára, segítséget nyújtva ahhoz, hogy eligazodjanak a jogi szabályozás útvesztőiben. Kérdésként merül azonban fel: a fogalmak vajon ténylegesen alkalmasak arra, hogy megadják ezt a fajta iránymutatást a jogászoknak?

A jogtudomány fejlődése során több alkalommal is megjelentek olyan irányzatok, amelyek a jogi fogalmak elsődlegességét, a fogalomalkotás szükségességét hangsúlyozták.

A XVIII. századi német jogtudományban jelent meg az utóbb sokat kritizált ún. *fogalmi jogtudomány* (*Begriffsjurisprudenz*), amelynek képviselői (pl. *Friedrich Karl von Savigny*, *Georg Friedrich Puchta*, illetve munkásságának kezdeti szakaszában *Rudolf*

2 TÓTH: *i. m.*, 39–40.

3 HART, Herbert: *A jog fogalma* (ford. Takács Péter), Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 25.

4 „Mi hát az idő? Ha senki sem kérdezi tőlem, akkor tudom. Ha azonban kérdezőnek kell megmagyaráznom, akkor nem tudom.” L. *Szent Ágoston vallomásai* (ford. VÁROSI István), Ecclesia Kiadó, Budapest, 1974, 314.

5 HART: *i. m.* 25.

6 Uo.

Jehring is) a jogot alapvető jogi fogalmak koherens, zárt rendszereként fogták fel, amelyből – a logika szabályainak segítségével – további jogi fogalmak vezethetők le.⁷ Az angolszász jogtudomány köréből az *analytical jurisprudence* irányzat érdemel említést, amely – szemben a német fogalmi jogtudománnyal – nem általános jogi fogalmak, hanem pusztán jogbölcseleti fogalmak kidolgozására törekedett.⁸

A magyar jogtudományban *Szászy-Schwarz Gusztáv* a jogi fogalmakat mint mesterségesen kialakított kategóriákat az étellel mint valósággal állította szembe. *Új irányok a magánjogban* című munkájában⁹ a következőképpen fogalmazott: „Egy dolog 'fogalma' alatt a tőle nyert képzetek összefoglalatját értjük. A 'fogalom' tehát absztrakció, melyet bizonyos összefüggő tapasztalatok alapján alkotunk, minden fogalom inductio eredménye.”¹⁰ Amint azt szemléletesen megfogalmazza, „[...] a 'fogalom' merőben terméketlen valami: nem termőföld [...] mely egy-egy magból tizet növeszt, hanem raktár, melyből nem vehetünk ki mást, mint amit behordtunk”.¹¹ A fogalomalkotás által tehát egy-egy jogi jelenséget keretek közé szorítunk, amely által bizonyos tartalmi elemek kívül rekednek a fogalmi határokon.

Hasonló álláspont körvonalazódik *Fürst Lászlónál*, aki szerint a jogi fogalmak a jog értékelésének olyan – nem szükségszerű – formáját jelentik, amelyek a fogalom megalkotójának mindössze az értékelés kifejezésére tett, többé vagy éppen kevésbé sikerült kísérletei, miközben azok tényleges ihletője maga az élet, „a maga kaotikus valóságában”.¹² Mint írja, a fogalom „[a] nyers jelenségeket [...] igyekszik csoportosítani, hogy ezzel az értékelések kifejezésére minél alkalmasabb tényezőket nyerjen. [...] Mindez azonban mesterséges törekvés az értékelés visszaadására. A fogalmak az életet nem valóságos, hanem elvont alakjában tükrözik.”¹³ A fogalmak megalkotásával a jogalkotó „hasonló esetek bizonyos tipikus csoportját” foglalja össze, és ehhez mint törvényes fogalomhoz fűzi a jogkövetkezmenyt.¹⁴

A fogalmakkal és a fogalomalkotás kérdésével több alkalommal foglalkozott *Grosschmid Béni* is. A fogalmat – nem a definíció szinonimájaként kezelve – úgy tekintette, mint pusztán logikai eszközt, amely „bizonyos jelenségek összefoglalására és elkülönítésére, nem pedig valami felsőbb zsinórmérték e jelenségek szabályozására” szolgál.¹⁵ 1905-ben megjelent, *Magánjogi előadások* című munkájában¹⁶ a fogalmakat két fő típusba sorolta: különbséget tett kifejtő (explifikatív) és elhatároló (determinatív) fogalmak között. Előbbiek a „Mi van abban a kérdéses dologban?” kérdésre kívánnak választ adni, míg utóbbiak arra a kérdésre felelnek, hogy egy adott dolog „miben különbözik [...] hozzá közel

7 POKOL Béla: *A jog szerkezete*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1991, 48.

8 SZABÓ, JAKAB: *i. m.*, 29.

9 SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv: *Új irányok a magánjogban*, Atheneum, Budapest, 1911.

10 SZÁSZY-SCHWARZ: *i. m.*, 90.

11 SZÁSZY-SCHWARZ: *i. m.*, 91.

12 FÜRST László: *A magánjog szerkezete*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1934, 44.

13 FÜRST: *i. m.* 44.

14 FÜRST: *i. m.* 160.

15 GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötetmi jogunk köréből, I. kötet* (jubileumi kiadás), Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1932 (a továbbiakban Grosschmid [1932]), 762–763.

16 GROSSCHMID Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan*, Atheneum, Budapest, 1905 (a továbbiakban GROSSCHMID [1905]).

áll s épen ezért véle könnyen összetéveszthető más dolgoktól".¹⁷ Másol, a kártérítési kötelezettség fogalma kapcsán Grosschmid elhatárolta egymástól a terminológiai (megismerő) és a szubsztanciális (kifejtő, explikatív) jellegű fogalmakat.¹⁸

2. Fogalomtípusok. A fogalomalkotás előnyei és hátrányai

Fogalom, definíció, meghatározás – a hétköznapiokban legtöbbször szinonimaként használt kifejezések. A *Magyar értelmező kéziszótár* szerint a *fogalom* a dolgok, jelenségek legfőbb ismertetőjegyeiből a tudatban kialakított gondolati forma,¹⁹ míg a *definíció* valamely fogalom meghatározása,²⁰ a fogalom tartalmának megvilágosítása a legközelebbi nem fogalmának megjelölésével és ezen belül az egyedi megkülönböztető jegyekre való rámutatással; *meghatározás*.²¹ Az iménti, nyelvi szempontú megközelítés mellett a kortárs magyar jogtudomány is a fogalom és a definíció különbözőségét hangsúlyozza. Szabó Miklós és Jakab András közös munkájában a két kifejezés közös vonásaként határozzák meg, hogy azok egyaránt a „beszédmegnyilvánulás tárgyának meghatározására irányulnak”. Amíg azonban a fogalom a tárgy sajátosságait, lényegét kívánja leírni, addig utóbbi a tárgyat jelölő név jelentésének megadására törekszik.²²

A jogi fogalmak léte a jogalkalmazók és a laikusok számára egyaránt egyfajta „biztonságérzetet” ad: ahogyan a korábban már hivatkozott Hart-idézet is szemléletesen megfogalmazza, a *jól megalkotott fogalom* kapaszkodót nyújt a jog útvesztőiben. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy milyen is a jól megalkotott jogi fogalom, nem tartozik a jelen tanulmány célkitűzései közé. Annyit azonban érdemes rögzíteni, hogy maga a fogalomalkotás absztrakciós tevékenység, amely csak abban az esetben lehet eredményes („jól megalkotott fogalom”), ha a fogalom megalkotója a szakmai szempontok, így a különböző jogtudományi álláspontok, valamint az ítélkezési gyakorlat mellett a nyelvi (nyelvtani) szempontokat sem hagyja figyelmen kívül. Ez utóbbi nemcsak a jogi fogalmak megalkotása során, hanem általánosságban a jogi szövegek, így például a jogszabályok szövegének kidolgozásakor is követelményként fogalmazódik meg a mindenkori jogalkotóval szemben.²³

17 GROSSCHMID [1905] 65–66.

18 GROSSCHMID [1932], 622.

19 *Magyar értelmező kéziszótár*, szerk. JUHÁSZ József et al., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, 416; BÁRCZI Géza, ORSZÁGH László: *A magyar nyelv értelmező szótára*, <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=fogalom> (Letöltve: 2023. december 12.)

20 JUHÁSZ et al. 221.

21 SZABÓ Miklós, JAKAB András: *A jogdogmatikai kutatás = A jog tudománya. Tudománytörténeti és -elméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*, szerk. JAKAB András, MENYHÁRD Attila, HVG-Orac, Budapest, 2015, 30.

22 *Uo.*

23 JUHÁSZ Ágnes: *A jogász legyen műkedvelő nyelvész! = Emlékkötet Beck Salamon születésének 150. évfordulójára (tanulmánykötet)*, szerk. PUSZTAHELYI Réka, Novotni Alapítvány, Miskolc, 2016, 101–124, 107–111.

A fogalom kifejezés használata kapcsán fontos különbséget tenni a *tételes jog (pozitív jog) fogalmai* és a *jogtudomány által kimunkált fogalmak* között. Előbbiek jogszabályi szinten rögzítést nyernek (definiáló vagy fogalommeghatározó normák), amelyek leggyakrabban – de nem kizárólagosan – adott jogági kódex (pl. Btk. vagy Ptk.) értelmező rendelkezései között kapnak helyet. Az ilyen típusú fogalmak keretei éppen ezért kötöttek, céljuk az adott jogszabály rendelkezései egységes értelmezésének elősegítése (lásd például az „e törvény alkalmazásában” fordulatot) azáltal, hogy konkrétan meghatározzák az adott kifejezés jelentését. A jogalkotó által meghatározott fogalmak azonban ritkán lehetnek teljes mértékben „tiszta”, függetlenek az adott jogszabály születésének korszakától, körülményeitől, aktuálpolitikájától. (Fürst ezt nevezi történeti esetlegességnek.)²⁴ Éppen ezért fennáll a lehetősége annak, hogy a jogi fogalmak „érzelmi-ideológiai vagy érdekbeli kötöttségek mentén” átdefiniálódhatnak,²⁵ és így az új fogalom megalkotásának vagy a régi módosításának háttérében motivációként nem a tényleges szükségletek (pl. társadalmi változások, modernizálás iránti igény stb.) állnak, hanem a jogalkotó érdekeinek, az adott politikai ideológia elveinek érvényre juttatása. Innen szemlélve tehát „[a] fogalmak olyanok, mint a sakkjátszólán a mezők, amelyeket el lehet foglalni a saját definícióinkkal, és az ellenfelet (peres felet vagy politikai ellenfelet) így be lehet szorítani egy kedvezőtlen helyzetbe”.²⁶

A *jogtudományi fogalmak* a normatív fogalmakkal szemben egy magasabb absztrakciós szintet képviselnek. Ezek ugyanis, szemben a tételes jogi fogalmakkal, rugalmasak, tartalmuk a jog fejlődésére és a társadalmi változásokra tekintettel változhat, átalakulhat. Egy részük a jogi döntések érvelésében (pl. bírói döntések indokolása) való használat végett kerül megalkotásra (*szűkebb értelemben vett jogdogmatikai fogalmak*), míg másokat a jogtudósok azért alkotnak meg, hogy ezzel segítsék megmagyarázni a jogrendszer működését (*jogelméleti fogalmak*),²⁷ emiatt a tételes jog fogalmaihoz képest amolyan *segédfogalmak*nak nevezhetők.²⁸

Lényeges, hogy a fogalmak imént említett két típusa ugyanakkor nem teljesen független egymástól, a vázolt kategóriák között létezik „átjárás”, hiszen optimális esetben a jogalkotó a jogtudományból „merít”, valamely ott kialakult (vagy formálódó) fogalmat emel normatív szintre vagy a különböző jogtudományi álláspontokat összegezve alkot fogalmat például egy adott jogterület szabályanyagának kodifikálása során.

A mindenkor jogalkotó és a jogtudomány képviselőinek a jogi fogalomalkotásban betöltött szerepe mellett említést érdemel a *bíróságok tevékenysége* is, amely a jog fogalmainak alakulásában kétféle irányból is jelentőséggel bír. A jogtudományi fogalmak sok esetben a bírói ítélezési gyakorlatban telítődnek meg valódi, gyakorlati tartalommal, „finomodnak”, majd utóbb, mint egy szűrőn keresztül, végül eljutnak a törvényi rögzítés szintjére. Másrészt azonban, a bíróságok mint jogalkalmazók szembesülnek először azzal a problémával, amikor a tételes jog valamely fogalma már nem alkalmazható megfelelően a megalkotása óta megváltozott életviszonyokra és újragondolást

24 FÜRST: *i. m.*, 44.

25 SZABÓ, JAKAB: *i. m.*, 31.

26 *Uo.*

27 *Uo.*

28 SZABÓ, JAKAB: *i. m.*, 32.

(tartalmi bővítést, újrafogalmazást stb.) igényel. Ez az újragondolás megjelenhet akár a jogtudomány szintjén, ahonnan utóbb ismét visszafordul(hat) a jogalkotás irányába, akár a bíróságok a jogfejlesztő értelmezési tevékenységének részeként.

Egy-egy fogalom megalkotásával ugyanakkor a jogalkotó, jogalkalmazó vagy jogtudós nem pusztán „kapaszkodót gyárt”, hanem egyúttal kategorizál is: határvonalakat húz, amelyek egyes fogalmakat elválasztanak másoktól, és ezzel megalapozza egy adott jogi rendelkezés alkalmazhatóságát. Végző soron ugyanis a kérdés mindig ugyanaz: egy adott helyzet a fogalom körébe vonható-e, és ennek alapján alkalmazhatók-e rá a hatályos jogi rendelkezések.

A *fogalomalkotás* a jogalkalmazás szempontjából – nézzük akár magát a jogalkalmazót, akár a jogalkalmazás alanyaként megjelenő laikust – *hasznos tevékenység*, amely azonban kötöttséget is jelent. A fogalomalkotás nemcsak ad, hiszen adott kifejezést tartalommal lát el, hanem szükségképpen el is vesz: a határok kijelölésével bizonyos elemeket, sajátosságokat kizorít a fogalom keretei közül (kirekesztő jelleg). A fogalmi keretek effajta merevsége, hajlíthatatlansága a jogalkalmazás során gyakran problémákat okoz, amely azonban a *fogalomátvitel* segítségével (pl. analógiás jogalkalmazás útján) megoldható.²⁹

3. A magánjogi fogalomalkotás legújabb kihívásai

3.1. Digitalizáció és jogalkotás. Rugalmas fogalmak

A polgári jogot a mindennapok jogaként szokás jellemezni. Erre tekintettel szükséges, hogy az mindenkor lépést tartson a társadalmi életviszonyok változásaival. Az internet, a digitális eszközök és a mesterséges intelligencia használata mára a mindennapjaink részévé vált, hol kisebb, hol nagyobb kihívások elé állítva a magánjog minden területét.

Az utóbbi néhány évben a mesterséges intelligencia megjelenése folytán felmerülő problémák megvitatása folyamatosan a tudományos diskurzus részét képezi. Az egyes kérdésekkel kapcsolatosan számos megközelítés körvonalazódik (lásd például a „robo sapiens” – a robotok jogi személyiségének koncepcióját).³⁰ A mesterséges intelligencia használatának elterjedése, a digitális forradalom nyomán megjelenő újabb és újabb kifejezések jól érzékelhetően zavart okoznak a magánjog fogalmi rendszerében. A hagyományosnak tekinthető fogalmak a magánjog szinte minden területén kérdéseket vetnek fel, értelmezést, újragondolást igényelnek.

A személyiségvédelem területén például széles körű szakirodalom foglalkozik az online térben (pl. közösségi médiában) elkövetett jogsértések megítélésének és a

29 A fogalomátvitel kérdésköréről részletesen lásd: FÜRST: *i. m.*, 100–101.

30 Vö. pl. PÖDÖR Lea: *Homo faber, robo sapiens – A robotok és önvezető járművek „jogalanyságával” kapcsolatos elméleti problémák = Az autonóm járművek és intelligens rendszerek jogi vonatkozásai*, szerk. LÉVAYNÉ FAZEKAS Judit, KECSKÉS Gábor, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 2020, 255–277.

hagyományos személyiségvédelmi tényállások alkalmazhatóságának kérdésével, míg a digitális tartalmak, digitális adatok minősítése (pl. annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a digitális adat tekinthető-e vajon vagyonnak), szintén vitatott. A szellemi alkotások joga területén szintén vannak megválaszolandó kérdések (pl. digitális műtárgyak megjelenésével kapcsolatos problémák, mesterséges intelligencia mint szerző stb.). Bár az öröklési jog szabályozását tekintve viszonylag állandó területnek tekinthető, a digitalizáció itt is felvet olyan kérdéseket (pl. digitális hagyaték, digitális végrendelet mint a végintézkedés lehetséges új formája stb.), amely a jövőben válszokat igényel a mindenkori jogalkotó részéről. Hasonlóképpen, a dologi jog területén magának a dolog fogalomnak az esetleges újragondolását veti fel a nem helyettesíthető tokenek (*non fungible token*, a továbbiakban *NFT*),³¹ kriptovaluták megjelenése, az ingatlanok tokenizálása, az ún. digitális tulajdonjog körvonalazódása, míg a kötelmi jogban a mesterséges intelligencia által generált szerződésekhez kapcsolódó problémakör igényel megoldást.

Az előbbieken röviden vázolt, a mindennapi élet digitalizációjának (is) köszönhetően folyamatosan változásoknak kitett (vagy változásokat igénylő) polgári jogi területeken felmerülő problémakörök mindegyike felveti a fogalom meghatározás kérdését. A jogalkotók és a jogtudomány képviselői megoldási javaslatok kidolgozására törekcszenek: definiálni próbálják a mesterséges intelligenciát mint megkerülhetetlen kategóriát,³² és a digitalizációs hatásokat figyelembe véve azt vizsgálják, hogy a hagyományos magánjogi fogalmak (pl. dolog, szerződés stb.) miként értelmezhetők ebben a megváltozott közegben.³³

Korábban utaltunk arra, hogy a polgári jog mint a mindennapok joga, optimális esetben szükségszerűen leköveti a társadalmi életviszonyok változásait. Ennek része az is, hogy *a mindenkori jogalkotó az élet, a valóság új jelenségeit jogi fogalmak, konstrukciók segítségével írja le*, ilyen módon kísérletet téve az ismeretlen megismerésére. A fogalomalkotás során különösen fontos a megfelelő módszer megválasztása. A mindenkori jogalkotón áll ugyanis az, hogy az új jelenségek leírására új fogalmakat alkot-e meg, vagy újragondol valamely már meglévő fogalmat, így például átalakítja annak tartalmát („redefiniálás”) vagy „kijebb tolja” az adott fogalom kereteit, adaptálva azt az új jelenséghez, körülményhez.

Napjainkban már-már közhelyként hangzik el a megállapítás, hogy a jogi szabályozás nem képes lépést tartani az egyre gyorsuló technológiai fejlődéssel. Bár a jogalkotót ebben a megváltozott helyzetben is hajtja egyfajta fogalomalkotási kényszer, igyekszik kapaszkodókat „gyártani” a jogalkalmazók számára, jól látható, hogy

31 Vö. KÖHIDI Ákos: *A virtuális valóság pszeudoreáliáinak polgári jogi vizsgálata*, In *Medias Res*, 2022/2. sz., 55–66., valamint RÁCZ, Lilla: *A személy és a dolog fogalmának (lehetséges) változásai a mesterséges intelligencia és a kriptovaluták világában*, *Állam-és Jogtudomány*, 2020/4, 82–107.

32 A mesterséges intelligencia fogalmának meghatározásával kapcsolatosan lásd: STEFÁN Ibolya: *A mesterséges intelligencia fogalmának polgári jogi értelmezése*, *Pro Futuro*, 2020/1, 28–41; GASZT Csaba: *A mesterséges intelligencia szabályozási kérdései, különös tekintettel a robotikára*, *Infokommunikáció és Jog*, 2019/1, 21–26.

33 L. JUHÁSZ Ágnes: *Hagyományos magánjogi megoldások – a 21. századi kihívások = What will our Future be Like?*, szerk. KARLOVITZ János Tibor, Sozial und Wirtschafts Forschungsgruppe, Grosspetersdorf, 2023, 222–234.

számtalan olyan kihívással kell szembesülnie, amely ezt a munkát hátráltatja. Amint Grosschmid mondta, a fogalomalkotás nem más, mint ismeretlen integrálása az ismertből (ismert szabályokból), ekképpen „*a fogalom szerepe ott kezdődik, ahol valamit nem tudunk*”.³⁴ A technológiai fejlődés nyomán megjelent új jelenségekről egy átlagos jogász vajmi keveset tud, így még nagyobb jelentősége van az ismeretlen megismerésének, amely ma már egyre inkább igényli a jogi tudástól mind jellegében, mind gondolkodásmódjában jelentősen eltérő, technológiai jellegű ismeretek elsajátítását is.

Folyton változó világunkban a jog – így a polgári jog is – csak abban az esetben tarthat lépést a fejlődéssel, ha a szabályozás kellőképpen rugalmas ahhoz, hogy az egyes jogi rendelkezések alkalmazhatók legyenek a jogszabályban megalkotását követően felmerülő új jelenségekre is. Éppen ezért a fogalmak szintjén kérdésként merül fel: alkothatók-e vajon olyan „megfelelő hajlékonysággal” bíró fogalmak,³⁵ amelyek képesek eleget tenni a rugalmasság követelményének?

A fogalmakkal és azok megalkotásával, „minőségével” kapcsolatosan érdemes megemlíteni az új Polgári Törvénykönyv koncepciójában³⁶ (a továbbiakban Koncepció) megfogalmazott követelményeket. Amint az a Koncepcióban megfogalmazást nyert, egy kódexnek még napjainkban is hosszú évtizedekre kell készülnie, erre tekintettel „*rendkívül fontos az, hogy kellőképpen absztrahált jogi fogalmakkal dolgozzon*”.³⁷ Abban az esetben ugyanis, ha a jogszabály által használt jogi fogalmak kellően absztraháltak, úgy biztosított a rugalmasság, hiszen alkalmasak lesznek az életviszonyok gyors változásainak követelésére azáltal, hogy teret, értelmezési lehetőséget adnak a bíró számára (bírói jogfejlesztés). A Koncepció szerint ez utóbbi jellemző, a bírói gyakorlat jogfejlesztő szerepének tudatos vállalása az, amely egy törvénykönyvet hosszú életűvé tehet.³⁸ Éppen ezért nagyon fontos az absztrakció helyes szintjének megválasztása. A törvényhozó ugyanis a jogi fogalmakban a konkrét esetekben megfogalmazott értékeléseket általánosítja. Az absztrahálással kapcsolatosan Fürst a következőképpen ír: „*[a]z általánosításnál a jogalkotó nem lehet tekintettel a jövőben felmerülhető minden eshetőségre [...]. Mennél általánosabb a fogalom, annál kevesebbet ölel fel az életből, s annál több más fogalommal kell összekapcsolnunk, hogy a valóságot helyesen minősíthessük. [...] Ha tehát a jog szabályainak elvontsága bizonyos határt meghalad, ezzel a jogot az a veszély fenyegeti, hogy értékelései felismerhetetlenné válnak és ezeknek helyébe a hézag kitöltésére utalt bíró szubjektív értékelései kerülnek*.”³⁹

Bármennyire is törekszik ugyanakkor a jogalkotó arra, hogy megfelelő, kellően absztrahált fogalmakat alkosson, a megalkotott fogalom mégsem tudja minden esetben pontosan visszaadni a jogalkotói értékítéletet. A törvény ugyanis (ideértve a törvényi fogalmakat is) „*[...] azáltal, hogy megalkotódik, egyszersmind többé-kevésbé meghaladja (leköti) az ötét magát sugalló szempontokat*”.⁴⁰

34 GROSSCHMID [1932], 622.

35 Vö. FÜRST: *i. m.*, 104.

36 *Az új Polgári Törvénykönyv koncepciója*, Magyar Közlöny, 2002/15, II. kötet, 2002. január 31.

37 Koncepció, 5.

38 Koncepció, 5.

39 FÜRST: *i. m.*, 63–64.

40 GROSSCHMID: *Fejezetek, I. kötet*, 659.

A továbbiakban, a tanulmány utolsó pontjában a dolog polgári jogi fogalmán keresztül vizsgáljuk a jogalkotói absztrakció megfelelőségét és a fogalmi meghatározás rugalmasságát.

3.3. Dologfogalom „újrátöltve”, avagy a törvényi meghatározás határainak újragondolása

A dolog a dologi jog területének legalapvetőbb fogalma. Ez képezi ugyanis a dologi jogviszony közvetett tárgyát, vagyis amire a közvetlen tárgy, az emberi magatartás (jelen esetben a dolog feletti hatalom és annak gyakorlása) irányul. Éppen ezért lényeges az, hogy a mindenkori jogalkotó a polgári jogi szabályozás keretében kijelölje a dologfogalom határait, meghatározza, mit tekint dolognak, és erre tekintettel mi az, ami a dologi jogviszony közvetett tárgyául szolgálhat.

Hatályos polgári jogi kódexünk, a Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban Ptk.) 5:14. § (1) bekezdése a dolog fogalma kapcsán a következőket rögzíti: *birtokba vehető testi tárgy, amely tulajdonjog tárgya lehet*. A dolog polgári jogi kategóriaként tehát nem más, mint *a tulajdonjog tárgyának elvont kifejezése*,⁴¹ vagyis egy adott tárgy dologi jogi minősége („dologsága”) az alapján ítélendő meg, hogy az tulajdonjog tárgyául szolgálhat-e vagy sem. A jogalkotó – amint azt *Leszkoven László* következtetésként megfogalmazza – *„[...] a tulajdonjogviszonyt állítja a dologi jog középpontjába, s a tulajdonjogon – tulajdonjogviszonyon – keresztül kívánja a dologi jog dolog fogalmát megközelíteni”*.⁴²

A Ptk.-ban rögzített dolog-fogalom a jogalkotó sajátos értékelését tükrözi: csak olyan dolgokat fogad el dologként, a tulajdonjog tárgyaként, amelyek esetén teljesül a *birtokba vehetőség* (emberi uralom alá hajthatóság) kritériuma. E feltétel teljesülése a magyar polgári jog viszonylag állandó követelménye, hiszen azt egy adott tárgy vagy jelenség dologként való minősítéséhez a jelenleg hatályos kódex hatálybalépését megelőzően az 1928-as *Magánjogi törvényjavaslat* (a továbbiakban *Mtj.*) és az 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban rPtk.) is tartalmazta.⁴³ A dolog-fogalom jogalkotó által normatív módon megvont határainak felülvizsgálata ugyanakkor a magánjogtudomány visszatérő kérdése, minthogy a fogalom a gyakorlatban sok esetben szűknek bizonyul, alkalmazása a gazdasági-társadalmi változásokra tekintettel nehézkes lehet.

Lenkovics Barnabás szerint „örök érvényű” dologfogalom, vagyis olyan, amely minden időben alkalmas lenne a dologi jogviszony tárgyának megfelelő körülírására, nem alkotható, mivel *„[a]z emberi szükséglet és az azok kielégítésére szolgáló dolgok, de még inkább a vagyoni értékkel is bíró eszmei javak köre az idő haladtával egyre bővül, vagy legalábbis folytonosan változik”*.⁴⁴ Ezen jellemző a magánjogtudomány művelői és a gyakorló

41 VILÁGHY Miklós: *Magyar polgári jog. I. kötet*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1965, 285.

42 LESZKOVEN László: *III. fejezet. A dolog a polgári jogban = Dologi jog*, szerk. JUHÁSZ Ágnes, LESZKOVEN László, PUSZTAHELYI Réka, Novotni Alapítvány, Miskolc, 2017, 37–49, 37.

43 Vö. Mtj. 433. §, rPtk. 94. § (1) bekezdés.

44 LENKOVICS Barnabás: *Dologi jog*, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2001, 35.

szakemberek számára már nagyon korán nyilvánvalóvá tette, hogy a dolog polgári jogi fogalmának egyfajta kiterjesztése elengedhetetlen.⁴⁵

A dologra vonatkozó szabályok kiterjesztő alkalmazásának szükségességét Világhy is elismerte. Úgy vélte, az említett szabályok – ugyan „erősen átvitt értelemben”, de – a fizikai dolgon kívül másra is alkalmazhatók. Megjegyezte ugyanakkor, hogy az effajta kiterjesztés a másféle dolgok védelmének erősítését nem szolgálja.⁴⁶

Az rPtk. kifejezetten oldott a dolog-fogalom szigorú keretein, és „dologszerűnek” ismert el egyéb jogtárgyakat is, kiterjesztve azokra a dologra vonatkozó szabályokat. A hatályos Ptk. az rPtk. 94. § (2) bekezdésének szövegét szó szerint átvéve rendelkezik a dologra vonatkozó szabályok alkalmazásának kiterjesztéséről. A Ptk. 5:14. § (2) bekezdése értelmében a dologra vonatkozó szabályokat megfelelően alkalmazni kell a *pénzre és az értékpapírokra*, valamint a *dolog módjára hasznosítható természeti erőkre* (pl. napenergia, szélenergia stb.).⁴⁷ A Ptk. 5:14. § (3) bekezdése szerint a dologra vonatkozó szabályokat – a természetüknek megfelelő eltéréseket megállapító törvényi rendelkezések⁴⁸ figyelembevételével – az *állatokra* is alkalmazni kell.⁴⁹ Fontos megjegyezni, hogy a Ptk. az említett jogtárgyak vonatkozásában pusztán a *dologra vonatkozó szabályok alkalmazásáról rendelkezik, azonban a dolog fogalmi határait nem tolja ki*, azok a Ptk. értelmében továbbra sem minősülnek dolognak.⁵⁰

Az 1980-as évek elején *Lontai Endre* a szellemi alkotások tulajdonjogi kérdéseivel foglalkozó tanulmányában a tulajdonjog belső tartalmára, illetőleg annak fizikai dolgokhoz való kötöttségére tekintettel az uralkodó tulajdonjogi koncepció átgondolásának szükségességét hangsúlyozta.⁵¹ *Sárközy Tamás* a szellemi alkotások kapcsán úgy foglalt állást, hogy azok a tulajdonjog tárgyát képezik,⁵² a hatályos Ptk. előkészítése során pedig a dolog polgári jogi fogalmához kapcsolódóan több olyan vitás kérdést is megfogalmazott, amely felvetette a dolog-fogalom kereteinek további tágításának, a

45 *Kolosváry Bálint* például azt vizsgálta, hogy a természeti erők, energiák vajon dolognak minősíthetők-e. Álláspontja szerint „[a] természeti erők dologként való minősítése erőszakolt és felesleges is”, erre tekintettel a természeti erők hasznos hatásainak védelmére a birtokvédelem szabályait látta megfelelőnek. L. KOLOSVÁRY Bálint: *A dologi jog általános tanai = Magyar magánjog. V. kötet. Dologi jog*, szerk. SZLADITS Károly, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1942, 6–54, 9.

46 VILÁGHY: *i. m.*, 285.

47 Ehelyütt érdemes felhívni a figyelmet a dolog módjára hasznosítható természeti erő és az ún. energiahordozók (pl. kőolaj és származékai, földgáz, szén) közötti megkülönböztetésre, minthogy a birtokba vehetőség ez utóbbiak vonatkozásában különös jelentőséggel bírhat.

48 Vö. 1998. évi XXVIII. törvény az állatok védelméről és kíméletéről (Ávt.).

A Ptk. 5:30. §-ának (1) bekezdése szerint a tulajdonost megilleti az a jog, hogy „[...] a tulajdonját másra átruhazza vagy azzal felhagyjon”. Az Ávt. 8. §-a ezzel szemben kimondja, hogy az ember környezetében tartott állat, valamint a veszélyes állat tulajdonjogával, tartásával felhagyni nem szabad.

49 Ptk. 5:14. § (3) bekezdés.

50 MENYHÁRD Attila: *A tulajdonjog = Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*, szerk. VÉKÁS Lajos, GÁRDOS Péter, Wolters Kluwer, Budapest, 2014, 933.

51 LONTAI Endre: *A szellemi alkotások tulajdonjogi kérdései, különös tekintettel az iparjogvédelemre*, Jogtudományi Közlöny, 1982/5, 412–419, 414.

52 SÁRKÖZY Tamás: *Indirekt gazdaságirányítás – vállalati áruterelés és a tulajdonjog*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973, 117.

dologi jogi szabályanyag „dologtárgyúsága” további lazításának szükségességét.⁵³ Úgy vélte, hogy indokolt a „testetlen” jellegű tulajdoni tárgyak körének bővítése, erre tekintettel javasolta a dologra vonatkozó szabályok szellemi alkotásokra és vagyoni értékű jogokra való kiterjesztését. A kodifikációs folyamat során az említett javaslatok nem kerültek be a kódexbe, a magyar jog a mai napig következetesen tartja magát ahhoz, hogy a szellemi alkotások nem minősülnek dolognak. Hasonlóképpen, a korlátolt felelősségű társaság üzletrésze kapcsán is elmondható, hogy bár az mint immateriális, vagyoni értékű jogosultságok összessége, forgalomképes és átruházható, azonban az mégsem vonható a Ptk. szerinti dolog kategóriája alá.

A kortárs magánjogtudományban a dolog-fogalom jelenlegi határainak felülvizsgálata közvetlenül ugyan nem merült még fel, a digitalizációs folyamatok erősödése és a mesterséges intelligencia megjelenése folytán kialakuló új jelenségek polgári jogi „rendszerteremtési helykeresése” és a meglévő szabályok alkalmazhatósága azonban számos új kérdést vet fel, amelyre a jogalkotónak idővel mindenképpen válaszokkal kell szolgálnia. Ez utóbbi körben merül fel például a digitális adatok jogi státuszának,⁵⁴ valamint a kriptoeszközök, így különösen a kriptopénzek és az NFT alapú vagyontárgyak magánjogi megítélésének kérdése, amelyekre szabályozás hiányában, pusztán a jogtudományban megjelenő különböző álláspontok alapján válasz nem adható.⁵⁵

Azon túl, hogy a jövőben vélhetően szükségessé válik a vonatkozó magánjogi szabályanyag kidolgozása, a jogalkotónak egyértelműen állást kell majd foglalnia abban a kérdésben, hogy a különböző digitalizációs jelenségek esetében van-e lehetőség, és ha igen, akkor milyen módon, a Ptk. szerinti dolog-fogalom és a kapcsolódó szabályok alkalmazására.

Jól látható, hogy a jogalkotó a dolog-fogalomnak a magyar jogban a XX. század elején kialakult keretein gyakorlatilag nem változtatott: a Ptk. a dologként (tulajdonjogi tárgyként) való minősítést továbbra is kizárólagosan a dolog birtokba vehetőségéhez mint feltételhez köti, és a dologiság igényével fellépő jelenségek esetében a dolog-fogalom határainak revíziójával és kiterjesztésével szemben a dologra vonatkozó szabályok alkalmazását részesíti előnyben. Erre tekintettel valószínűsíthető, hogy a digitalizáció nyomán felmerülő és dologi jogi szempontból egyértelmű megítélést igénylő jelenségek (pl. NFT-k, kriptovaluták) esetében ettől a gyakorlattól a jogalkotó a jövőben sem fog eltérni, és a jogtudományi álláspontok nyomán, megfelelő indokok esetén legfeljebb a dologra vonatkozó szabályok megfelelő alkalmazásáról rendelkezik majd.

A dolog jogi fogalmához szorosan kapcsolódik a *vagyon* és a *vagyontárgy* fogalma, mely utóbbi fogalmi határainak revíziója a digitális vagyontárgyak (*digital assets*) normatív szinten is körvonalazódó kategóriájára tekintettel a jövőben szintén indokolt lehet. Hatályos polgári jogi kódexünk alkalmazásában a vagyontárgy magában foglalja

53 L. SÁRKÖZY Tamás: *A Ptk. dologi jogi könyvének koncepciója*, Polgári Jogi Kodifikáció, 2001/6, 9–12.

54 Erről lásd részletesebben: SZILÁGYI Ferenc: *Kié a digitális adat? Az allokatív adatjog létjogosultsága a magánjogi (dologi jogi) megközelítés margóján. I. és II. rész*, Polgári Jog, 2022/9–10. és 2022/11–12.

55 A jogi szabályozás ugyanakkor kialakulóban van.

a dolgot, a jogot és a követelést is.⁵⁶ A digitális vagyon, digitális vagyontárgyak kapcsán feltétlenül érdemes megemlíteni a nemzetközi és európai uniós szinten a digitális vagyon meghatározására irányuló – itt részletesen bemutatásra nem kerülő – definíciós kísérleteket is, amelyek a későbbiekben hatással lehetnek a magyar polgári jogi fogalm meghatározások alakulására is.⁵⁷

Zárógondolatok

A jogi fogalmak a jogászok mindennapjainak részét képezik. Méltán érezhetjük úgy, hogy a jogalkotó által megalkotott fogalmak, valamint a jogtudományban vagy a bíróságok ítélkezési gyakorlatában kialakult meghatározások útjelzőkként állnak a jogi hivatás gyakorlásának útja mellett, és azok hiányában valószínűleg kevésbé magabiztosan tudnánk eligazodni a jog útvesztőiben. Nem vitatjuk, hogy a jogi fogalmak megalkotása szükségszerű, hiszen segíti a jogalkalmazás egységességét. Nem szabad ugyanakkor azt hinnünk, hogy a megalkotott fogalmakkal lefedve a jogot minden egyes élethelyzetre „kész választ” kapunk. A fogalmak lehetnek kapaszkodók, azonban az azokhoz való görcsös ragaszkodás néha meggátolja azt, hogy kellőképpen nyitottak legyünk, és jogi rendelkezéseinket képesek legyünk hozzáigazítani a megváltozott életviszonyokhoz.

Ahogy fentebb rögzítést nyert, a fogalom megalkotásával a jogalkotó értéket közvetít, a konkrét esetekre alkalmazott értékeléseket foglalja össze általános szinten. Ezen absztrakció eredményeként születnek meg jogi fogalmaink, amelyek optimális esetben teret engednek a bírói (jogfejlesztő) értelmezésnek is, és ennek köszönhetően hozzáidomíthatók az újonnan megjelenő jogi jelenségekhez. Nem hisszük, hogy a fogalomalkotás mint tevékenység a XXI. századi magánjog szempontjából felesleges lenne – ahogyan Grosschmid mondta, a fogalmak éppen arra szolgálnak, hogy azokkal leírjuk az ismeretlent. Napjainkban pedig különösen sok ilyen „ismeretlen” van, amelynek tartalmi megragadása komoly feladatot ró a mai kor jogászáira. Azt, hogy az új jelenségek leírására a jogalkotó milyen megoldást választ, teljesen új fogalmakat alkot vagy már létező fogalmakat gondol újra, adaptál tartalmilag a megváltozott

56 Ptk. 8:1. § (1) bekezdés, 5. pont.

57 2022 folyamán az Európai Jogi Intézet (European Law Institute, ELI), 2023 tavaszán pedig az UNIDROIT fogadott el alapelveket a digitális vagyon magánjogi alkalmazásával kapcsolatban. Ennek körében meghatározásra kerül a digitális vagyon fogalma is. Lásd https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_Principles_on_the_Use_of_Digital_Assets_as_Security.pdf (letöltés ideje: 2024. 01. 06.); <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2023/09/Principles-on-Digital-Assets-and-Private-Law.pdf> (letöltés ideje: 2023. 11. 14.)

A szintén 2023-ban elfogadott, az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2023/1114. rendelete (2023. május 31.) a kriptoeszközök piacairól, valamint az 1093/2010/EU és az 1095/2010/EU rendelet, továbbá a 2013/36/EU és az (EU) 2019/1937 irányelv módosításáról (HL L 150, 2023. 06. 09., 40–205.) szintén tartalmaz a kriptoeszközökkel kapcsolatos fogalm meghatározásokat, amelyek a jövőben a nemzeti jogalkotók, így a magyar jogalkotó számára is irányadó lehet az új fogalmak kereteinek megvonása, tartalmuk meghatározása során.

életviszonyokhoz, a technológiai fejlődésnek köszönhetően felgyorsult világ jelenségeihez, nem a mi tisztünk eldönteni. Tény ugyanakkor, hogy a változások üteme sokkal gyorsabb, mint a történelem folyamán bármikor, erre tekintettel a jogalkotónak mindent gondosan mérlegelve kell megválasztania azt a megoldást, amely a jogalkalmazás egységességét leginkább szolgálja.

Tanulmányunkat Fürst Lászlótól vett idézettel zárjuk, rámutatva arra, hogy a jogi fogalmak abban az esetben sem tudják tökéletesen leképezni a szabályozandó életviszonyokat, ha azok kellőképpen absztraktak és rugalmasak. Be kell érünk „jól megalkotott fogalmakkal”, amelyek az életviszonyok sokszínűségére és változékonyságára tekintettel idővel újra és újra felülvizsgálatot igényelnek.

„A jogi fogalmak a jogi értékeléseknek nem szükségszerű formái. Csak a fogalom alkotójának véges, többé-kevésbé sikerült kísérletei az értékelés kifejezésére. Az értékelések eredeti felkeltője az élet a maga kaotikus valóságában. A nyers jelenségeket a fogalom úgy igyekszik csoportosítani, hogy ezzel az értékelések kifejezésére minél alkalmasabb tényezőket nyerjen. Úgy von össze és úgy választ szét, hogy ugyanazt az értékelést lehetőleg egy fogalom (vagy fogalom-kapcsolat), különböző értékeléseket különböző fogalmak (fogalmi kapcsolatok) fejezzék ki. Mindez azonban mesterséges törekvés az értékelés visszaadására. A fogalmak az életet nem valóságos, hanem elvont alakjában tükrözik. [...] Amint a drágakő ezerféle színben veri vissza a rávetődő fénysugarat, aszerint, hogy azok a könek melyik lapját és milyen szög alatt érik, ugyanúgy a konkrét életjelenség is annyiféle fogalmi szint mutat, ahány oldalról és ahány irányból azt szemléljük. Az élet fényeinek nincs megállapított, változhatatlan fogalmi színezete, ez a színezés a szemlélődő agyból reávetett logikai fénysugarak törésének eredménye.”⁵⁸

58 FÜRST: *i. m.*, 44.